

Branko Reisp

Karteli turnirja leta 1652 v Ljubljani iz Knjižnice Narodnega muzeja

Med različnimi starimi neknjižnimi tiski, ki se hranijo v Knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani, tretji najstarejši javni znanstveni knjižnici v Sloveniji, so tudi v zgodovinopisju neevidentirani izvirni karteli¹ ali pozivi na turnir leta 1652 v Ljubljani. Natisnjeni so v nemščini na štirih listih velikega formata. Čeprav v izvirniku doslej niso bili v evidenci, je bila njihova vsebina predhodno znana. Objavil jo je namreč v svojem epohalnem delu *Die Ehre deß Hertzogthums Crain* že Janez Vajkard Valvasor leta 1689. Zato bi v naslednjem o tem in ob tem o drugih turnirjih najprej povzeli Valvasorjevo poročanje.

O turnirjih in podobnih tekmovanjih poroča Janez Vajkard Valvasor v *Die Ehre deß Hertzogthums Crain* nekajkrat. Tako beremo v X. knjigi tega dela, ki prinaša zgodovino vojvod in deželnih knezov na Kranjskem, da se je nadvojvoda Leopold z nekaterimi deželnimi gospodi iz Koroške in brez dvoma tudi z nekaj kranjskimi vitezi, kakor je bila že od nekdaj navada, udeležil z velikim sijajem turnirja oziroma viteških iger leta 1080 v Augsburgu.² V XI. knjigi, znameniti »knjigi gradov«, kjer opisuje in ilustrira gradove, mesta, trge in samostane, določneje navaja turnirje v zvezi z domačimi kraji in domačini. Najprej tistega, ki je bil leta 1311 v Kranju in kjer je gospod Boltežar z Lanšpreža, zadnji svojega rodu, izgubil življenje v boju z Diepoldom s Kamna. Podatek je povzel po delu Martina Baučerja o zgodovini Norika in Furlanije in ga še ponovil pri popisu gradov Lanšpreža in Kamna.³

Tako kakor je bil Valvasor kot zgodovinar tematski vir za številna dela zlasti slovenske klasične književnosti, najbolj seveda epske, zlasti v obdobju romantike in realizma, in so se zanj zanimali celo nekateri predstavniki slovenske moderne, pa je bil opisan dogodek motiv za eno od idil z naslovom »Žalostna ekloga« pisatelja Ivana Preglja.⁴

Nadalje omenja Valvasor, da je na Kamnu v neki sobi slika na steni, ki predstavlja konjeniški boj na življenje in smrt gospoda Lamberga s Kranjskega in češkega velikana. Zgodba mu sicer ni znana iz poročil zgodovinskih piscev, ampak iz kranjske (slovenske) pesmi, ki jo pojejo tamkajšnji kmetje, zato je ne prodaja kot nezmotljivo resnico, res pa je, da je grad Kamen dedovina slavne rodbine, ki se je izkazala na mnogih turnirjih, kakor izhaja iz številnih pisanih poročil.⁵ Na koncu XI. knjige, v zelo obsežnem popisu Ljubljane, ki ga lahko imamo za prvo kompleksno zgodovino tega mesta, mu je iz ljubljanskega arhiva znan imeniten turnir v tukajšnjem mestu leta 1143, ki ga je priredil brat mejnega grofa iz Kranja in kamor so prišli številni plemiči iz Avstrije, Koroške in Furlanije.⁶

¹ Franc. cartel, od carte, popisan papir oziroma spis, prvotno v srednjem veku turnirski red, nato pisan poziv na dvoboj, kasneje pogodben dogovor, zlasti med državami, danes najpogostejše v pomenu sporazuma ali združevanja enakih ali sorodnih podjetij za doseg določenih ciljev na tržišču.

² Johann Weichard Valvasor, *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*, Laybach-Nürnberg 1689, X, str. 206 (v nadaljevanju Ehre).

³ Ehre, XI, str. 113, 328, 550.

⁴ Ivan Pregelj, *Izbrani spisi*, zv. 6, Ljubljana 1931, str. 89 sl.

⁵ Ehre, XI, str. 548. – Omenjena kranjska pesem je znana ljudska: Lambergar in Pegam, ki jo je zapisal Valentin Vodnik. Po tem zapisu in v nemškem prevodu jo je objavil leta 1807 v Ljubljani Janez Anton Suppantšitsch (Zupančič) v knjižici *Der Turnier zwischen den beyden Rittern Lamberg und Pegam*. Prim. tudi: Karol Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi*, Ljubljana 1895–1898, zv. I, str. 34 sl. 49.

Prav tako je v tem podrobnem popisu Ljubljane in njene zgodovine na kratko omenjen turnir, ki nas v zvezi z izvirnimi karteli, ki se hranijo v Knjižnici Narodnega muzeja, posebej zanima. Valvasor poroča, da se je sijajnega turnirja 17. februarja leta 1652 pred Deželno hišo v Ljubljani udeležilo petintrideset (!) vitezov. Nadaljuje, da bo o imenih teh vitezov in kartelih vsakere od štirih nastopajočih strank poročal med letopisi, namreč v XV. knjigi *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*.⁷

O udeležbi kranjskega plemstva na nekaterih turnirjih zunaj dežele piše še v XIV. knjigi. Tako o prav verjetni udeležbi na prvem nemškem viteškem turnirju v Magdeburgu leta 935 in v Zürichu v Švici leta 1165, kamor je šel z vojvodo Henrikom Bavarskim od Kranjcev Sigmund Gallenberg, več drugih Kranjcev pa z mejnim grofom Liutpoldom Avstrijskim in z vojvodo Henrikom Koroškim.⁸

Iz drugih zgodovinskih virov je znan veliki turnir v aprilu in maju leta 1224 v Brežah na Koroškem. Avstrijski vojvoda Leopold VI. Babenberški je namreč sem sklical zbor knezov, grofov, svobodnikov in ministerialov, da bi zgladil spor med koroškim vojvodo Bernardom Spanheimskim in istrskim mejnim grofom Henrikom IV. Andeškim. Igre in turnir, ki se jih je udeležilo več kot 10 cerkvenih knezov in skoraj 600 vitezov, je vodil znameniti štajerski vitez in pesnik Ulrik iz Liechtensteina in jih opeval v svoji pesmi »Fraudienst«, kjer omenja poleg drugih plemičev iz naših krajev tudi (Engelberta?) Auersperga.⁹ Prav Ulrik Liechtensteinski pa nam je ohranil nekaj dokazov, da je bil takrat tudi v plemiških krogih slovenski jezik še znan in v rabi. Ko je namreč prišel leta 1227 s svojim spremstvom, preoblečen v Venero, vnovič na Koroško, ga je pri Vratih v Ziljski dolini pozdravil vojvoda Bernard s slovenskim pozdravom »Buge waz primi, gralva Venus«.

V XV. knjigi nadaljuje Valvasor obširno o mnogih turnirjih Gašperja Lamberga, popisanih in naslikanih v turnirski knjigi, ki nosi letnico 1463, hranijo pa jo grofje Lambergi na gradu Kamen. Poimensko navaja tiste, ki jih je Gašper Lamberg premagal, jim bil enak ali jim prepustil nagrado, to je zmago. Med imenovanimi so tudi kranjski vitezi. Vsega je Gašper Lamberg tekmoval petinosemdesetkrat in na koncu življenja oziroma življenjske tekme, kakor pravi Valvasor, zadel prstan ali tekmovalni obroč večnosti in pokoja pri oltarju sv. Andreja v ljubljanski stolnici.¹⁰

Ob sklepu Valvasorjevega poročila si Erazem Francisci, urednik in sodelavec glavnega avtorja, ki je rad dodajal opombe in širil besedilo z dodatnimi razlagami, tudi tu ni mogel kaj, da ne bi dodal še nekaj opomb in misli o turnirjih splošno. Stari turnirji so bili preizkus bojnih sposobnosti in dejanja slovesa, ugleda in kreposti plemstva (seveda tudi izraz vojaške moči velikih fevdalcev in priprava na vojno) in jih ni zamenjavati ali vzporejati z novjšimi viteškimi igrami ob raznih slovesnostih in praznovanjih predvsem na vladarskih dvorih. Sčasoma so namreč turnirji skrenili s poti. Zaradi visokih stroškov so mnoge viteze, če že ne iz sedla, gotovo vrgli v velike dolgove in revščino, dalje so prelomili turnirski red s pripustitvijo mnogih, ki so ravnali zoper viteško čast, dodatno (in dokončno) je potemnel blišč viteških sulic v dimu in čadu pušk in pištol, s katerimi vsakršen zanikrnež lahko premaga junaškega viteza.¹¹

Še o enem turnirju je govor v XV. knjigi in sicer o tistem leta 1521 na Dunaju pri slovesnostih ob dvojni poroki vnukov cesarja Maksimilijana z otrokoma ogrskega kralja Vladislava in s čimer je bil položen temelj habsburške oblasti v jugovzhodni Nemčiji in na Ogrskem.¹²

⁶ Ehre, XI, str. 710.

⁷ Ehre, XI, str. 723.

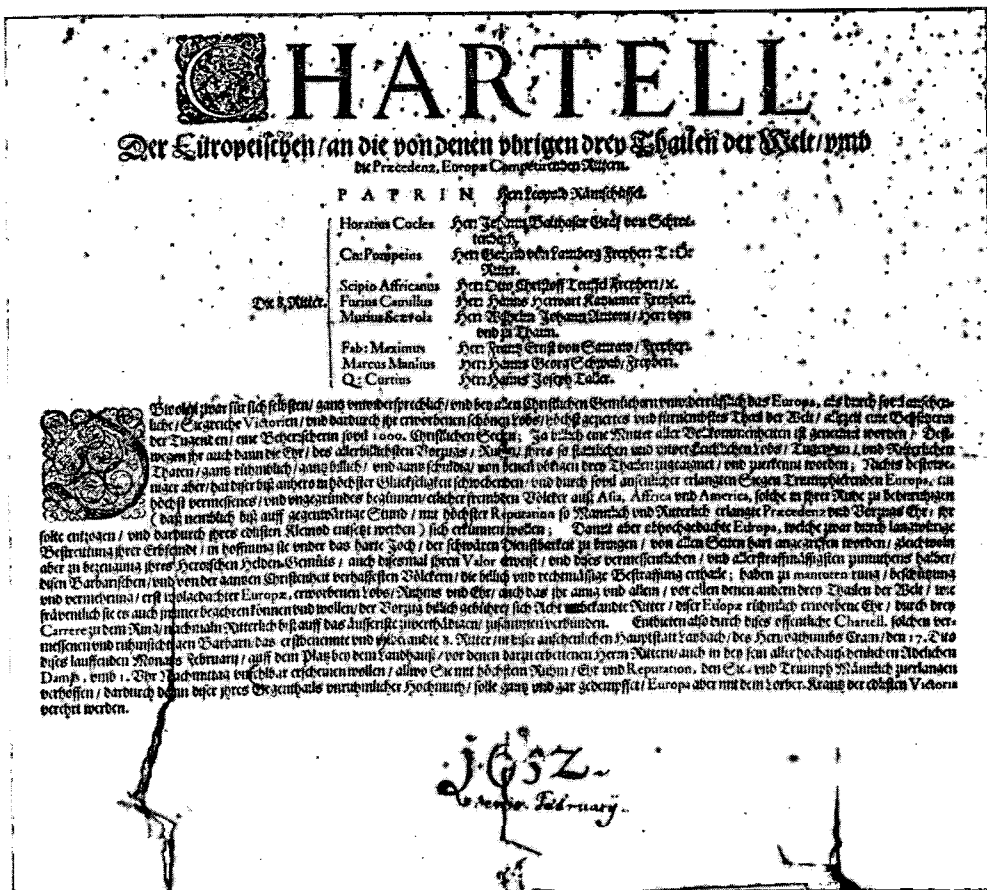
⁸ Ehre, XIV, str. 268 sl., 291.

⁹ Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, knj. V, Ljubljana 1928, str. 202 sl.

¹⁰ Ehre, XV, str. 366 sl.

¹¹ Ehre, XV, str. 367 sl.

¹² Ehre, XV, str. 412.



Kartel za turnir leta 1652 v Ljubljani – poziv Evrope Aziji, Afriki in Ameriki

V enem zadnjih poglavij Die Ehre deß Hertzogthums Crain je Valvasor v popisu Ljubljane v XI. knjigi dano obljubo izpolnil in spet poročal o turnirju ali viteški igri, ki so jo uprizorili 17. februarja 1652 pred Deželno hišo v Ljubljani. V kratkem poročilu izvemo, da so nastopili v dragocenih kostumih predstavniki štirih kontinentov: Evrope, ki je bila izzivalec, Azije, Afrike in Amerike. Temu kratkemu uvodu sledi celotna dobesedna objava obširnih tiskanih kartelov ali pozivov na turnir. Z objavo kartelov Valvasor poročilo o tem dogodku končuje brez komentarja in brez navedbe hranilišča tiskov, iz katerih je črpal.¹³

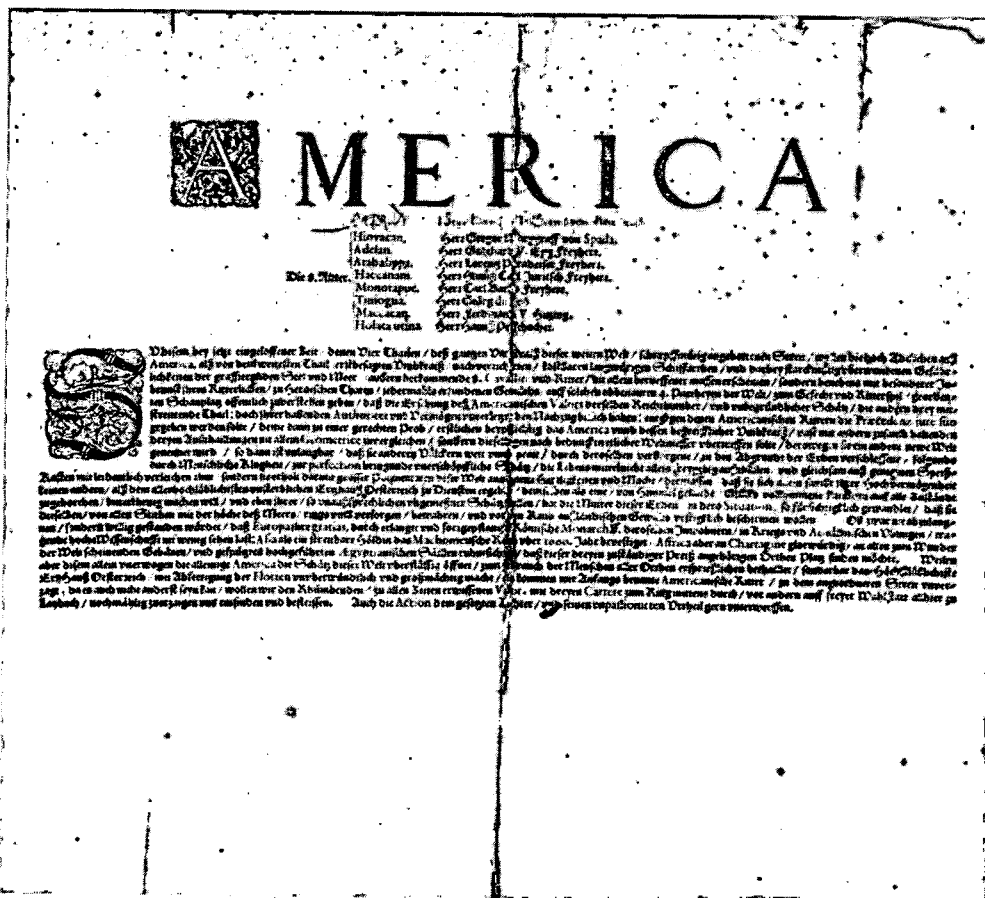
S tiskanim pozivom, kartelom (Chartell) v nabrekli, gostobesednem baročnem slogu vabi Evropa tri druge kontinente na viteške igre. Hvali svojo odličnost in ji po besedah poziva ni mogoče ugovarjati, da je po tolikih imenitnih zmagah in s tem doseženi slavi najuglednejši del sveta, posestnica kreposti in mati vse popolnosti, posebej poudarja tudi svoj odpor dednemu sovražniku, nasprotnike pa imenuje predrzne in slavohlepne barbare. Obsežno besedilo z malo vsebine postane na koncu bolj stvarno. Vsi na začetku imenovani in znani vitezi upajo v Ljubljani, uglednem glavnem mestu vojvodine Kranjske, 17. tekočega meseca februarja (leto ni navedeno) na trgu pri Deželni hiši v prisotnosti k temu povabljenih gospodov vitezov in visoko uglednih plemenitih dam ob 1 uri popoldne v treh tekih (Carrere)¹⁴ na obroč najplemeniteje zmagati.

¹³ Ehre, XV, str. 593 sl.

¹⁴ Carrere, pravilneje franc. carriere je najhitrejši korak, dir konja, pri katerem se z obema prednjima in zadnjima nogama hkrati odganja.

Na začetku kartela imenovani vitezi pod vodstvom patrina¹⁵ Leopolda Ramschüssla so bili naslednji: grof Janez Boltežar Schrottenbach (nastopal je kot Horatius Cocles), vitez Nemškega viteškega reda baron Gotfrid Lamberg (Cn. Pompeius), baron Oto Kristof Teuffel (Scipio Affricanus), baron Janez Herbard Katziainer (Furius Camillus), Viljem Janez Antoni Thaur (Mutius Scaevola), baron Franc Ernest Sauraw (Fab. Maximus), baron Janez Jurij Schwab (Marcus Manlius) in osmi vitez Janez Jožef Taller (Q. Curtius).

Kot odgovor so nastali prav taki in prav tako gostobesedni karteli ostalih treh kontinentov oziroma nastopajočih strank. Tudi pri kartelih Azije, Afrike in Amerike so kot pri evropskem najprej navedeni patrini, nato pa po osem za vsak kontinent nastopajočih viteзов. V nadaljnjem besedilu izzvani kontinenti v enakem tonu in slogu poudarjajo svoje prednosti in odličnosti. Aziji, materi zemeljskega in paradizu prvih ljudi, je Evropa neznan, s trnjem in osatom poraščen in v temnem kotu ležeči del sveta, spopad z njo pa razume kot boj žabe z levom ali miši s slonom, kar



Kartel za turnir leta 1652 v Ljubljani – odgovor Amerike

¹⁵ Patrinus je sponzor, pokrovitelj, porok. Prim. tudi Du Cange (Charles Du Fresne), *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, t. 6, Nior 1886, str. 219 (Patrini appellati, qui duello privato testes aderant).

bi bilo po njihovem še pred leti nepojmljivo. Afričani se sklicujejo na Hanibala in Kartagino, na veličastne, vsemu svetu poznane zgradbe, svoj sloves pa skušajo uveljaviti, kot pravijo zaničljivo, posebej proti »Alamodischen durch den Fraß- und allerhand gewohnte Uppigkeiten abgezehrten Europaeern«. Američani se bahajo s svojimi neizčrpnimi zakladi, v lasti slavne in nesmrtni avstrijske nadvojvodske hiše, ki je zato nepremagljiva. Prihajajo po dragi, dolgi in nevarni plovbi odločno na bojišče, da izkažejo svojo veljavo. Toda tu navedeno je seveda samo vzorec zapisanega oziroma natisnjene besedila.

Za Azijo so nastopili patrin vitez Nemškega viteškega reda baron Janez Jakob Pranc in vitezi Janez Jakob Raunoch (Vsuncassan), Lenart Mercharitsch, imenovan Fabianitsch (Baiazeth), Hanibal Isenhausen (Hormisda), Franc Bernard Schwab (Artaxerxes Longinus), Janez Jurij Rasp (Tamerlanes), Janez Krstnik de Leo (Artabanus), Herbard Posorell (Calipha), Janez Gregor Busett (Sarbara). Predstavniki Afrike so bili patrin polkovnik pešcev Rimsko-cesarskega veličanstva Janez Krištof Ranfft Wisenthal, vitezi pa baron Daniel Egg (Argentae), baron Janez Krištof Barbo (Altamoro), baron Bernardin Barbo (Sarmacante), baron Valerij Barbo (Emireno), Karel Valvasor (Tisaferno), Sigmund Ramschüssel (Tarffo), Janez Sigmund Gussitsch (Rapoldo) in Andrej Bernardin Oberburg (Marlabusto). Američani so bili patrin Janez Viljem Neuhaus in vitezi grof Gregor Spada (Hiovacan), baron Gothard Egg (Adelan), baron Lovrenc Paradeiser (Atabalippa), baron Janez Karel Juritsch (Haccanam), baron Karel Barbo (Monotappe), Jurij de Leo (Timogua), Ferdinand Hitzing (Maccacan), Janez Petschacher (Holata Utina).

Našteti so v veliki večini predstavniki kranjskih plemiških rodbin. Vendar so imena nekaterih pisali kasneje malenkost drugače, namesto Katziainer je bila v rabi oblika Kazianer, namesto Raunoch bolj Ravnach, namesto Posorell običajno Posarel. V oklepaju so imena zgodovinskih oseb, ki so jih vitezi predstavljali. Navedena so v obliki, kot je zapisana v kartelih. Kažejo pa stopnjo prevzema historičnih podatkov v kranjskem plemiškem sloju. Posebej je zanimivo, da se v Sloveniji ime Amerika najverjetneje sploh prvič pojavi prav v tem literarnem kontekstu. Imena Američanov zvane avtentično, vendar jih je mogoče le delno identificirati, o čemer je bilo že pisano.¹⁶

Letnica turnirja iz kartelov ni razvidna. Znana je iz citiranih mest v Valvasorjevi Die Ehre deß Hertzogthums Crain. Morda je Valvasor sam ta turnir tudi videl, saj se je nekako v tem času začel šolati na jezuitski gimnaziji v Ljubljani. Tudi kraj natisa in tiskar na kartelih nista navedena. Ljubljana je dobila svojo tiskarno po odhodu prvega tiskarja Janeza Mandelca leta 1582 spet šele leta 1678. Najbližji kraj, kjer bi bil natis mogoč bi bil Celovec, kjer so tiskarji delovali od leta 1640 naprej, vendar so tiskali le drobne uradne tiske. Prvi znani celovski knjižni tisk je sicer iz leta 1647 in je delo Avgušтина Burgerja, pravo tiskarsko podjetje pa se razvije šele z Matijem Kleinmayrjem od leta 1688 dalje. Drugi in bolj verjetni kraj natisa bi bil Gradec, kjer je v tem času delovala renomirana tiskarska rodbina Widmanstetter, takrat konkretno dva njena predstavnika, Ferdinand in Franc.¹⁷

Tiskani karteli so velikega formata 42,5 cm v višino in 59–61 cm v širino. Besedilo je natisnjeno na sprednji strani, hrbtna je prazna. Obravnavani, v Knjižnici Narodnega muzeja shranjeni primerki so brez kakršnekoli označbe prejšnjega in sedanjega lastnika in brez označbe o načinu prihoda v muzej. Torej nimajo nobenih žigov ali drugih vpisov te vrste. Pač pa imajo s črnilom popravljene nekatere tiskarske napake in že take popravljene je ponatisnil Valvasor. Popravki so v glavnem nebitveni z izjemo navedbe imena patrina ameriških vitezov, ki je v izvirnem dokumentu sploh izpadlo. Zato morda napačna številka udeležencev, ki jih ni bilo 35, kakor je zapisal Valvasor pri omembi turnirja v podrobnem popisu Ljubljane, ampak 36. Pri evropskem kartelu je spodaj pod besedilom s črnilom zelo vidno pripisan datum: 1652 den 17. Februarÿ. Samo letnica je vpisana tudi na hrbtnih, nepotiskanih straneh ostalih kartelov, z izjemo

¹⁶ Janez Stanonik, Slovenci in odkritje Amerike, Delo 34, 20. X. 1992, št. 243, str. 5; 21. X. 1992, št. 244, str. 6.

¹⁷ Anton Durstmüller, 500 Jahre Druck in Österreich, Bd I, Wien 1982, str. 161, 164.

azijskega, kjer je nekaj drugih beležk. Izvirmiki so razmeroma slabo ohranjeni, saj so deloma strgani in papir je močno porjavel.

V kasnejši historiografiji je vzbudilo poročilo o turnirju malo odmeva. Po Valvasorju ga je povzel August Dimitz v delu *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813*. Na kratko ga omenja v novejšem času tudi Josip Mal v kulturnozgodovinskem orisu Stara Ljubljana in njeni ljudje.¹⁸

Na koncu lahko zapišemo, da so obravnavani karteli tega zapoznelega turnirja, bolje viteških iger leta 1652 v Ljubljani, zaenkrat edini znani izvorni primerki te vrste in vsebine pri nas in poleg tega še, da so to dokumenti enega redkih tovrstnih dogodkov pri nas nasploh.

Zusammenfassung

DIE KARTELLE DES TURNIERS VOM JAHRE 1652 IN LJUBLJANA AUS DER BIBLIOTHEK DES NATIONALMUSEUMS

Branko Reisp

Unter den alten Drucken der Bibliothek des Nationalmuseums (Narodni muzej) in Ljubljana befinden sich auch die in der Historiographie nicht erfaßten Kartelle (Aufforderungen) zum Turnier im Jahre 1652 in Ljubljana. Sie sind in deutscher Sprache auf vier großformatigen Blättern abgedruckt. Obwohl sie über das Original bisher nicht erfaßt wurden, ist uns ihr Inhalt im Werk J.W. Valvasors »Die Ehre deß Hertzogthums Crain« aus dem Jahre 1689 überliefert. Durch das gedruckte Kartell fordert Europa die drei anderen Kontinente Asien, Afrika und Amerika in einem wortreichen Barockstil zu Ritterspielen auf, die am 17. Februar (die Jahreszahl ist nicht angeführt) auf dem Platz bei dem Landhaus um ein Uhr nachmittags abgehalten werden. Am Anfang des Kartells werden der Patrinus und die acht für Europa auftretenden Ritter genannt. Als Antwort entstanden gleichartige Kartelle der anderen drei Kontinente, wo ebenso Patrini und in der Folge je acht für jeden Kontinent auftretende Ritter genannt, die in ihren Kostümen verschiedene historische Persönlichkeiten darstellten. Die auftretenden Ritter waren zum Großteil Vertreter der Krainer Adelsfamilien. Von besonderem Interesse ist, daß der Name Amerika in den slowenischen Ländern höchstwahrscheinlich zum ersten Mal gerade in diesem literarischen Kontext auftritt. Die behandelten Kartelle dieser späten Ritterspiele stellen vorerst die einzig bekannten Originalexemplare dieser Art und dieses Inhalts bei uns dar und sind überdies Dokumente eines der seltenen derartigen Ereignisse in den slowenischen Ländern überhaupt.

¹⁸ August Dimitz, *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813*, III. Th., Laibach 1875, str. 479
sl. – Josip Mal, *Stara Ljubljana in njeni ljudje*, Ljubljana 1957, str. 114.